

Масех шо хьалха нохчийн гIараваьллачу яздархочо Айдамиров Абузара шен цхьаьна интервьюхь 20–чу блешеран вайн къоман уггаре а бIаьрла векалш къастабе аьлча, Шерипов Асланбекан цIе а яьккхира. ХIун бахьана дара-техьа яздархочо цуьнан иштта лакхара мах хадоран?

Шерипов Асланбек революцин, граждански тIеман шерашкахь, большевикийн агIо а лаяцна, Нохчийчоьхь Советан Iедал дIахIоттийначарех цхьаь ву. Хетарехь, ша юьхьарлаьцначу гIуллакхна муьтIахь, шеконаш йоцуш, цIена и чекхвалар дара яздархочо тидаме эцнарг.

Шерипов Асланбеках дуккха я язйина историкаша а, литературоведаша а. Цуьнан публицистика а, гочдаршна дуьххьара леррина тидам тIебахийтина Туркаев Хьасана шен статьяшкахь а, монографешкахь а (Хьажа: Туркаев Х. В. Исторические судьбы литератур чеченцев и ингушей. Грозный. 1978; Изза. В семье братских литератур. Грозный. 1983; Изза. Путь к художественной правде. Грозный. 1987, иштта дIа кхи а). Илманчас Шерипов Асланбекан кхолларалла теллина, нохчийн къоман эстетически ойла кхиарехь иза цхьа дакъа а лоруш. Амма Советан заманехь язбина белхаш коьртачу декъехь цхьа Iалашо йолуш бара – политик, яздархо коммунистически идеологина тIеверзар гайтар. Тахана керла хьажар лаха деза, хьалхалерчу коммунистически идеологин чалхаш дIа а йохуш, хиламийн а, адамийн а нийса мах хадорхьама.

Шерипов Асланбекан дахар а, вайн халкъан исторехь цо дIалоцу меттиг а къасто еза юха – иза историкийн декхар ду. Амма цо вайн культурехь а йитина шен лар – дуьххьара барта кхоллараллин произведенеш оьрсийн матте гоч а йина, уьш арахецнарг ву иза («Нохчийн иллешна юкъара». Владикавказ. 1918). Оцу книгехь обаргех кхо илли а, гочдархочун дешхьалхе а яра.

Нохчийн иллеш – иза масех блешеран истори а йолуш, шира жанр ю. Иза кхоллаелла

15–16-чу блешарахь, нохчаша луларчу къаьмнех болчу элашца къийсам латточу муьрехь. Къаьсттина дукха иллеш кхолладелла Россица тлом болчу хенахь. Хууш ма-хиллара, и тлом длабирзина 1862-чу шарахь. Цул тлаьхьа цхьа глаттам хилла, 1877–78 шш., лаьлбаг–Хьаьжа коьртехь а волуш. 19 блешо чекхдолуш – 20 блешо долалуш Кавказехь, къаьсттина, Нохчийчохь, шуьйра даьржина хилла обаргалла. «Ледало талзар латтадора, бахархоша тлехь, ткъа обаргаша оцу ледална талзар дора», – яздора Шерипов Асланбека шен гуларан дешхьалхехь. Цо дла а яздина, гочдинарг оцу обаргех долу кхо илли дара – «Обарг Геха», «Мусан клант Юсуп», «Обарг Асир».

И кхо илли вовшех къаьсташ ду, сюжеташ яьржина хиларца. «Мусан клант Юсуп», хетарехь, тлаьхьо фольклористо Мунаев Исмаила иллешна юкъара «узам» аьлла къастийначу жанрехь лара мегар ду. И жанр ша лелаш а, иллица длаийна а хила тарло. Узамийн чулацамехь турпалхочун дог-ойлано, синхаамаша длаоцу коьрта меттиг, иллешкахь санна, хиламаша а ца лоцуш (Хьажа: Мунаев И., Ахмадов М. О чеченском песенном фольклоре. – Чеченская народная поэзия в записях XIX–XX вв. Илли, узамы. Москва. «Новый ключ». 2005. с. 32). Юсупан шен дагца долчу къамелах кхоллало оцу узаман сюжет — ша «дуьне деса ца дита кхоьллина и базаран клиллойх» я «...тлом буьрсачу а сецаш, вийнарг вуйсучу, докъах мах боьхучу мостагийин ва махкахь, цу луьрчу мостагашца турпала къийсам длахьош...» болчу клентех хилар къасто глерта иза. Даго цунна хьоху шолгалчу тобанах хилар, цундела «чал дера ва герзаш шен дегла дерзийна, са цена ва гила ша сиха кечбина, цу буьрсачу буйсанан цу ноуто боданехь, лам тесна длаюьду сийна марха ва санна, мотт битина длавайра дог майра Юсуп...». «Мусан клант Юсуп» илли Шерипов Асланбека ша ма-дарра гочдинчух тера ду, шегара тлетохарш доцуш. Автора гочдаран болх мелла а сов кхоллараллица бар гучудолу «Обарг Геха», «Обарг Асир» иллешкахь.

Шайн ойланашца, дахаре хьажарца, лай хилла вехачул, къийсамехь южалла тлеэца кийча хиларца герга бу Юсупна оцу шина иллин турпалхой а.

Обарг Геха, Юсуп санна, ша шеца латттийначу къийсамехь тоьлла, къийсаман новкъа ваьлла стаг ву. Цунах долчу иллин чулацамехь турпалхочун южаллин истори ю. Адамех ца тешаш, царех лечкъаш лела обарг цхьана хлусаме кхочу, буйса яккха, амма ямартчу лисас мотт а тухий, и тлевоьссинчу ценна го лоцу... Гехина хьалха чолхе хаттар хлутту – я карвахар, я къийсамехь валар. Ша тлеэцначу Боккалон хлусамнанас, Зудчо–Лечано (юха а Горький!) гло до цунна жоп каро – цуьнан сацам хуьлу, кара ца воьдуш, летта, вала...

Мелла а сов гочдархочун тлетохарш хаало «Обарг Асир» иллехь. Сюжет йолаялале йолу ехха дешхьалхе (пролог) – ерриге а авторера ю, иллешкахь иштта иза нислуш яц.

Кавказан исбаъхъчу Іаламах, кавказхоша шайн парглатонехъа латтийначу къийсамах, лейн дукъ ца ловш, къийсамехъ эгначу турпалхойх дуйцу авторо. Цо дуйхъ-дуйхъал хлоттайо ши зама – хъалхалерий, хинцалерий; турпала гуллакхаш а, турпала къонахий а – уш хъалха хилла: «Хей! Шу, турпалчу дайн клентий! Шу хлунда девлла иштта сутар-саъхъар дуйне гулдан – деший, сискал – ткъа цхъа а хлотто мах боцу сан сийлахъ–йоккха хазна аш хлунда ца тергалйо? Хлунда ца оьцу аш соьгарчу сирлачу, майрачу дахаран масал, парглатонехъа къийсаман лекха масал, парглатонехъа къийсаман лекха лаам, турпала хъуьнарш?» Оцу хъалха цкъа хиллачу турпалхойх ву Асир...

Шех тера, ша санна нах ца карош, дахарх чамбаьлла, Іожаллица ловзуш ву Асир. Цуьнан дахарца йолу зле латтош берг безам бу, амма Нантина иза ца веза... Езачунна тле хала киртиг хлоьттича, цунна орцахволу Асир, амма йобан ойла тлаккха а хийца ца ло. Йола цле яккхинчу клентан хлусаме иза длаюьгу обарго. Цул тлаьхъа хлумма а ца дуйсу – глалаглазкхийн станице хлонцана ваханчохъ тлаьхъара а шен Іожалла карайо Асирна. Ала деза, Гехий, Асиррий ший а обарган новкъаваьлла велахъ а, вовших члогла къаьсташ хилар. Геха къийсамхо ву, ткъа Асир – зуламхо: «Цхъа а адам а ца дезара Асирна, карзахечу къизаллица дойура цо уш, хъийзадора, цхъаннах а къинхетам ца беш...».

Гочдархоcho мелла а хийцина сюжеташ а, турпалхойн амалш а. Цул сов, гочдаршкахъ хаало керла меттан башхаллаш а – уш, хетарехъ, М. Горькийн романтически произведенеша бинчу тлелаткъамца йобзна ю (Хъажа: Минкаилов Э. Горьковские мотивы в творчестве А. Шерипова. – Горьковские чтения. Грозный. 1988. С.56–59.). Масала, Шерипов Асланбека хъалха «Борз» олу шен турпалхочух, вайн фольклорехъ ма-аллара, амма кхечу меттигехъ цунах – «Леча»... Горькийн Леча а, Шериповн Геха а – ши ваша ву, Іожалла а цхъатерра тлеоьцу цу шиммо – Леча ле, бердах а оьккхий, тлаьхъара хлаваэхула хъовзаран а, къийсаман а ирс довзархъама, ткъа Геха – хъалххе дуйна эшамца чекхбер буй хуучу тламе а хлуттий. Амма и ший а – толамхо ду: «Мостагла эшорах хуьлуш бац толам. Парглатонан къийсамна шен дегІ, шен дахар, ца кхьоруш, дладелларг – толамхо ву!». Лечин, Гехин а дахар, Іожалла а «парглатонехъа, серлонехъа болчу кхайкхаман къеггина масал долу»...

Оцу иллийн нохчийн маттахъ йолу оригиналаш йисна яц. И тидаме а эцна, Сулейманов Ахьмада юха нохчийн матте гочдира уш, Шерипов Асланбекан 80 шо кхочуш (1977 ш.).

Вай лакхахъ хъахийра, Шерипов Асланбек дладаханчу блешеран вайн халкъан исторехъ уггаре а сирла лар йитинчех цхъаъ хиларх. Хетарехъ, цуьнан дуйнене хъажар, кхетам, амал йовзарехъ члогла мехала хлума ду цуьнан халкъан барта кхоллараллица хилла йолу

уьйраш къастор. Ма-дарра аьлча, и къийсаман новкъа ваьккхина нохчийн иллеша, халкъан парглатонехъа йолу ойла цара кхоьллина, и парглато яккхархъама шен ницкъ а, дахар а ца кхоо цара ламийна... Ткъа оцу луьрчу заманехъ уьш зорбане дахар – кхечарна а иштта тӀелаткъам байтархъама бен хуьлийла а дацара...